

ZONGULDAK MADENCİLİK MESLEĞİ GELENEĞİNE BAĞLI OLUŞAN MEMORATLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

EVALUATION OF MEMORATES FORMED BASED ON ZONGULDAK MINING TRADITION

Berna AYAZ*

Aykut GÜNAYDIN**

ÖZ: Folklor, özellikle de meslek folkloru bağlamında ele alındığında, her mesleğin kendine özgü kurallarının yanı sıra anlatılarının, jargonunun, inanış ve uygulamalarının olduğu görülür. Başka bir deyişle, bireyle meslek arasındaki ilişki sadece maddi değil, aynı zamanda manevidir. Madencilik, yerin altına inilerek yapılan bir meslek olması bakımından çalışanların kaygı ve korku duygusunu yoğun bir şekilde yaşadıkları bir meslektir. Yerin metrelerce altında olmak bireyin güven duygusunu zedelemektedir. Yeraltı dünyası, kolektif bilinçaltında insana ait bir yer değildir. İnsana ait olmayan madenin de bir sahibi “iyesi” olduğuna inanılır. Bu da bir yeryüzü varlığı olan insanoğlunun doğüstü bir varlığın tehlikelerle dolu egemenlik sahasına girdiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle yeraltına girmek ve ona ait olanı yer yüzüne çıkarmak yasak ve tehlikelidir. Tehlike arz eden bu tekinsiz mekân, insanoğlunu inanma ve uygulamalara (ritüellere), özellikle de tabu ve kaçınımlara zorunlu kılmıştır. Söz konusu tekinsiz mekân, sadece inanış ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmamış, günümüzde “memorat” olarak adlandırılan çok sayıda anlatının da meydana gelmesine vesile olmuştur. Zonguldak maden işçilerinden derlenen sözlü gelenekten elde edilen verilere dayanılarak oluşturulan bu çalışmada maden ocakları ve işçileriyle ilgili memoratlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışma ile Türkiye’deki meslek folkloru ve halk inanışları konulu çalışmalara, Zonguldak maden işçilerinin meydana getirdikleri inanışlar ve anlatılar (memoratlar) üzerinden katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zonguldak, maden, gelenek, memorat, iye.

ABSTRACT: It is seen that every profession has its own specific rules as well as narratives, jargon, beliefs and practices in Folklore, especially in the context of professional folklore. In other words, the relationship between the individual and the profession is not only material but also spiritual. Mining is a profession where employees experience anxiety and fear intensively due to it is a profession under the ground. Being under meters of the ground damages the individual's sense of trust. The underground is not a place of human in the collective subconscious. It is believed that mine which does not belong to human, has an “owner”. This means that a human being with a Earth's presence enters the dominance with full of danger of a supernatural being. This weird and dangerous space made human has to believe in beliefs and to practice (rituals), especially taboo and avoidance. The uncanny space

* Dr. Öğretim Üyesi - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Bandırma-Balıkesir - bayaz10@gmail.com

** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrencisi/Zonguldak - aykut.gunaydin34@gmail.com

in question has not only caused the emergence of beliefs and practices, but also created many narratives called "memorate". In this study, which is based on the data obtained from the oral tradition compiled from Zonguldak mine workers, it will be tried to evaluate the memorates related to mines and workers. It is expected to contribute professional folklore and folk beliefs studies Turkey with this study, through Zonguldak mine workers and their beliefs and memorates.

Keywords: Zonguldak, mine, tradition, memorate, owner.

Giriş

8 Kasım 1829'da Uzun Mehmet tarafından kömürün bulunması, Zonguldak'ın kaderini değiştirmiştir. Batı Karadeniz'in en önemli şehirlerinden biri olan Zonguldak, adını zengin taş kömürü yatakları ile duyurmuştur. Kaynak şahıslarımız Zonguldak'ın Cumhuriyet'in ilk şehri olduğunu beyan etmekte ve bu ilk olma özelliğiyle de gurur duymaktadırlar (KK-1, KK-2). Zonguldak'ın geçim kaynakları ve iş sahası anlamında da taş kömürü ve madencilik önem arz etmektedir. Her meslek kolunda olduğu gibi, madencilik mesleği etrafında da oluşan halk anlatıları, inanışlar ve uygulamalar mevcuttur. Konuyla ilgili olarak Mustafa Aça'nın, Jack Santino'dan aktardığı bilgilere göre çoğu meslek grubunun, kendi mesleki anlatımlarını üyeliği vurgulamak, üyeler arasındaki hiyerarşiyi göstermek veya daha farklı dahili işlevleri belirtmek için meslek anlatılarını kullandıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda Jack Santino, mesleki anlatımları içerikleri itibarıyla a) uyarıcı hikayeler; b) işte ilk gün; c) eski güzel günler; d) muziplikler; e) karakterler ve kahramanlar şeklinde beş grupta değerlendirmiştir. Mesleğin folklorik temelli iletişiminin bir diğer dahili işlevini de meslek grubuna mensup üyeler arasında gerilim yaratabilecek kimi olay ve durumların, mesleki anlatımlar üzerinden hafifletilebilmesi oluşturmuştur. Mesleki anlatılar, taraflar arasındaki sürtüşmeyi azaltan bir tür uzlaştırıcı görevi görüp işlerin daha sakin bir şekilde halledilmesine imkân sağlayabilmektedir (Aça, 2016: 47). Bu anlamda madencilik geleneği etrafında oluşan memoratlar da dikkat çekmektedir. Günümüzde efsaneden ayrı bir tür olarak değerlendirilen memoratlar, Özkul Çobanoğlu'nun Kvidelan'dan aktardığı tanıma göre "tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye"dir. Bu noktada memoratlarda tabiatüstünden kastedilenin cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan varlıklarla, görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya veya bunlardan başka bir yolla kurulan bir iletişim olduğu unutulmamalıdır (Çobanoğlu, 2003: 21). *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü*nde memorat "yaşanıldığına inanılan metafizik bir hadisenin, kişinin kendisi veya bir başkası tarafından anlatıldığı hikâyeye verilen addır" şeklinde yer almaktadır (Artun, 2014: 353). *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*nde memorat "yaşanıldığına inanılan metafizik bir olayın hikâyesi. Bu tür hikâyelerde cin, peri, mekir,

alkarısı, şeytan gibi varlıklar bulunur. Memoratların masal, efsane gibi anlatmalardan farkı söz konusu olayı birilerinin bizzat yaşadığını iddia etmesi yanında bunların yakın zamana ait olmasıdır” şeklinde açıklanmıştır (Erşahin, 2011: 234).

Madencilik yerin metrelerce altında icra edilen bir meslek olması noktasında, yeraltı-yerüstü, karanlık-aydınlık gibi zıtlıkları bünyesinde barındırmaktadır. Bu noktada çalışma saatleri de göz önüne alındığında günün büyük bir bölümünün yeraltında geçmesi ve risk faktörü yüksek bir meslek olması bakımından “korku”, “endişe” gibi duyguların yaşandığı bir meslek koludur. Mustafa Aça, tekinsizlik kavramını açıklarken bunun bir deneyim olarak değerlendirilebileceğini ve bu deneyimin kişiye tedirginlik, kaygı, rahatsızlık, üzüntü ya da dehşet verir nitelikte olduğunu belirtir. Aça’nın Nuri Taner’den aktardığı bilgilere göre Türk halk inanışlarında doğaüstü varlıkların etkinlikleri sebebiyle tehlikeli/sakıncalı görülen mekânları; kenefler, değirmenler, samanlıklar ve merekler, çöplükler, eski ahırlar, ıssız yerler (çöller, dağ başları, vb.), hamamlar, her türlü yıkıntı ve terk edilmiş yerler (örenler), ormanlıklar, kuytuluk yerler, bataklıklar, tandırliklar, tüm pis yerler olarak sıralamış; bu listeye mezarlıklar, şehitlikler -savaş alanları, boğazlar ve dört yol ağızları, ırmak kenarlarını da eklemiştir (Aça, 2018: 7). Kanaatimizce bu listeye maden ocakları da eklenmelidir. Yerin metrelerce altında olmak düşüncesiyle birlikte yerin altında bir mekânda çalışmak durumunda olmak, doğal olarak korku, tedirginlik gibi duyguları da meydana getirmekte ve maden ocaklarını da tehlikeli/sakıncalı yerler arasına sokmaktadır. Bu bağlamda maden ocaklarını “sahipli yerler” olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu makalede Zonguldak yöresinden derlenen memoratlar, halk inançları ve ritüeller çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Maden Ocağının Sahibi

Zonguldak’ta maden ocağında çalışan madencilerden edindiğimiz bilgilere göre her ocağın bir sahibi bulunmaktadır. Bu sahibe “ocağın Arap’ı” denilmektedir (KK-3). “Her ocağın bir Arap’ı olur. O, ocağın sahibidir. Ocağa ‘besmele’ çeker girersin. Karşına çıkınca ‘Bu ocağın sahibi kim?’ diye sorar. Eğer Filancanın dersen başına bir musibet gelir mutlaka. ‘Senin!’ dersen bir şey yapmaz, çeker gider” (KK-3). Pertev Naili Boratav da 1939 yılında Zonguldak kömür ocaklarında edindiği bilgiler çerçevesinde şu bilgileri aktarmaktadır: “İşçilerin çoğu ocakta bir “Arab”ın (zenci) zaman zaman görüldüğüne inanırlar. Onu ocağın “sahibi” sayarlar. O, rastladığı işçiye sorarmış, “Bu ocak kimin?” İşçi “Falan şirketin...” gibi bir karşılık verirse kızar, onu ya çarpar ya boğar ya da direkleri çökerterek ezermiş. Onun sorusuna “Ocak senin” diye karşılık vermek gerekirmiş. O zaman Arap hoşnut olur, işçinin gücünün yetmeyeceği kadar kömür çıkarmasını sağlamış.... Arab’ın yardımları sayesinde çok kömür çıkarmayı başarmış olan işçinin, ona rastladığını başkalarına bildirmesi hayırla sonuçlanmaz.

Dayanamayıp başından geçenleri anlatan işçilerin, çalıştıkları yerde ölülerinin bulunduğu bu inanişaya kanıt olarak belirtilir.” (Boratav, 2013: 82).

Kaynak şahıslarımız, ocağın sahibi olan Arap'ı “kocaman, iri yarı, simsiyah bir erkek şeklinde tasvir etmektedirler (KK-3, KK-4).

Ahmet Naim *Yeraltında Kırk Beş Sene* adlı kitabında ocağın Arap'ı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bir gün tek başıma nefesliğe gidiyorum. Nefeslikle bizim çalıştığımız yer arasında yaklaşık olarak iki yüz metrelik kör bir yol var. Elimde lamba, iki metre ötesini zar zor aydınlatıyor. Çevrede tıs yok. İlerde eski direk bağlarda peydahlanan mantarların kustuğu fosfor benekleri, yüzlerce göz gibi parlayıp sönüyor. Ara sıra da ensemeye, tavandan soğuk su damlaları düşüyor. Ürperiyorum... uzaklarda bir bağ esniyor, yankılana yankılana gelip geçiyor sesi. Birden içime korku düştü. Kafamın içinde eski madencilerin anlattığı Arap hikâyeleri de dönüp duruyor bu arada. Panikledim. Koşmaya başladım. Birden ne oldu anlayamadım. Ansızın tepeme tokmak gibi bir şey indi, gözlerim şimşeklendi, sendeledim, düşmemek için yandaki direk bağlardan birine yaslandım. O an Arabı karşımda buldum. Elinde kısa bir sopa tutuyordu. Dev gibiydi. Çok korkutucuydu. Elindeki sopa ile bana “geri dön” işareti yapıyordu. Bayılmışım...” (Ahmet Naim, 2014: 39).

Kaynak şahıslarımız ocağın Arap'ının bir korku unsuru olmakla birlikte, ocağın uğuru sayıldığını, ocağı koruduğunu da ifade etmişlerdir (K.K-3). Adem Terzi de ocağın Arap'ının madenciler için hem uyarıcı hem de cezalandırıcı rolü olduğunu ifade etmektedir (Terzi, 2017: 77).

Zonguldak'ta yapmış olduğumuz derlemelerde bir kaynak şahsımızın anlattığı memoratta ocağın sahibi, Arap değil, madende çalıştığına inanılan bir çoban olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Bu olay Dilaver'de Hacının Ocağında geçmektedir. Mesela kendi başına ocakta kaldığın zaman bir yerden bir yere gitmen gerekiyor. Bu yalnız başına gitme işleri de genellikle tulumbacılar arasındadır. Tulumbacı kendi başına işini yapmaya gider. Tulumbacının görevi, ocakta belli yerlerde bulunan suyu kontrol etmek ve dışarı atmaktır. Bu görünen çoban da çoğunlukla tulumbacılarla görünürmüş. Tulumbacılar hafta sonu kendi başlarına giderken korka korka giderlermiş, korktukları zaman da hep bu çobanı görürlermiş. Bu vatandaş, yani çoban ocakta senin karşına çıkıyor. Bu kişinin ocakta ölmüş işçilerden biri olduğu da rivayet ediliyordu. Mükellefiyet zamanlarında bölgedeki herkes ocağa zorla alınırdı. Bu da muhtemelen orada çobanlık yapan ve bu ocakta ölen bir vatandaştı. Bu çoban karşına geçiyor, dikiliyor, seni ocakta hiçbir yere geçirmiyor. Sen de zaten adamı tanımıyorsun. Sana soruyor bu çoban: ‘Hop dur bakalım! Burası kimin?’ Eğer sen benim dersen vay haline; yandın,

dayağı yedin. 'Benim!' dediğin an 'Olur mu lan burası benim!' diye tokat attığı söylenir. Bir de ocakta bu adamın yani çobanın koyunları var sana onları da soruyor: 'Bu koyunlar kimin?' Eğer ona da benim veya ben bilmiyorum ya da ocağın dersin yine yiyorsun tokadı. Yani burada dayak yeme şansın çok yüksek illa o dayağı yiyeceksin. Orada bu çobana, şu cevabı vermen gerekiyor: 'Bu ocak senin. Bu koyunlar da senin.' Eğer bu cevabı vermezsen yersin dayağı. Ama sen o anda yerin bilmem kaç metre altında kendi başına tabi ki de böyle bir cevap veremiyorsun. Düşünsene o anda karşına tek başına çıkıyor ne dersin ki? Genelde anlatılan tabi dayak yenildiğidir. Bunun sonucunda 'Ben oraya gitmem, vay efendim benim karşıma çoban dikildi, bana soru sordu, dayak attı' diye işçiler arasında yayılıyor. Ki bu hikâye bu zamanda da anlatılıyor. Ben 2011 yılında Dilaver'de çalıştım. Ben ocağa girerken bana böyle böyle bir şey karşına gelirse: 'Senin de! Dayak yeme!' diye oranın kıdemli işçileri beni tembüh ederlerdi" (KK-4).

Maden ocağının bir sahibi olduğu düşüncesi "iye" (koruyucu ruh) kavramını akla getirmektedir. "Kimi araştırmacılarca yanlış bir şekilde "Tanrı" ya da "İlah / İlahe" olarak nitelendirilen (Beydili, 2003: 402) "iye" ('idi', 'izi', 'ege', 'ezi', 'eye', 'yeye', 'eke', 'ike', 'is', 'issi', 'iççi', 'es', 'eçe') kavramı, kelimeden de anlaşılacağı üzere, "sahip", "koruyucu" ruh anlamına gelmektedir. "Tanrı" ya da "İlah / İlahe" olarak algılanamayacak olan ve iyiyi temsil eden Tanrı ile bağlantılı olan bu kutsal ruhlar, kötülüğün temsilcisi olan Erlik'le bağlantılı diğer şerir (kötü, zarar verici) ruhlar gibi, kendilerine karşı saygısızlık edilmediği müddetçe insanlara zarar vermemekte, koruma ve yardım görevlerini yerine getirmektedirler.¹ "Evin bekçisi" ya da "evin koruyucusu" olarak nitelendirilen ve kendilerine yönelik çeşitli uygulamalar gerçekleştirilen "öy iyesi", hayatlarının büyük bir bölümünü evlerinde geçiren, ocağın tütmesini hayatın devamlılığı olarak algılayan insanlar için "tayga iyesi", "su iyesi", "orman iyesi", "mal iyesi", vb. isimlerle adlandırılan diğer koruyucu, sahip ruhlara nazaran çok daha önemli bir konumda olmuş, etrafında çok daha zengin bir inanış ve pratik halkası oluşturulmuştur (Aça, 2006, 122-124). Ocağın, mekânın sahiplenilmesi noktasında iye kavramının İslamiyet'in de etkisiyle cine dönüştüğü düşünülmektedir. Bu noktada cinler tarafından sahiplenilmiş, "huylu" veya "cinli" denilen yerlerin olduğu ve buralara destursuz girenlere veya oturanlara musallat olup cezalandırdıklarına dair pek çok memorat örneği de vardır (Çobanoğlu, 2003: 105-107).

Maden ocaklarının iye ya da sahiplerine dair inancı diğer Türk bölgelerinde de görmek mümkündür. Nitekim Tatar Türklerinde maden ocağının "Şahta İyâse" adı verilen bir iyesi olduğuna inanılmaktadır. Bu iye maden ocağında yaşamakta, ancak insanlara görünmemektedir. Kendisini

¹ Bu konu hakkında bk. (Memmedov 2002: 332; Taş 2002: 57-66).

ıslık çalarak, kedi gibi miyavlaması, bebek ağlaması, ayı bağırması ya da köpek uluması gibi sesler çıkararak belli etmektedir. Maden ocağında çalışan işçilere yardım etmekte, maden ocağı çökeceği zaman “gidin” diyerek işçileri uyarmaktadır. Fakat işçilerden biri maden ocağı iyesinin kendisini uyardığını başkasına söylerse ona çok kızarak üzerine maden ocağını yıkıp o kişiyi öldürebilmektedir (Çetin, 2007: 25).

Maden ocaklarının sahipleri olduğuna dair inancın evrensellik arz ettiğini söylemek mümkündür. Bunun temel nedeni dağ, mağara kültürü ile alakalı olmakla beraber madenin canlı bir varlık olarak düşünülmesidir. Eliade, madenlerin büyülü güçlerle yüklü olduğunu, Çin’de ve Hint’te maden eritilen kazanlar ile bu ritüelleri bilen “erginlenmişler”in kutsal sayıldığını, büyüsel güçlerle beslenip korunduklarına inanıldığını ifade etmektedir (Eliade, 2002: 51). Fransa’nın güneyi ile Belçika’da yer alan inanışlara göre madenlerin koruyucusu aziz Peran’dır. Eliade’ye göre madenlerin sahipleri, koruyucuları ya da cinleriyle ilgili anlatıların temel sebebi madenin bir döl yatağı olarak görülmesidir. “Maden filizleri burada sanki ana karnındaymış gibi dölleniş büyümeye bırakılmıştı. Madencilerin inancına göre madenler her türlü yeraltı cinini barındırıyordu. Bunlar iyi ya da kötü olabilirdi. Halkın dağdaki keşiş dediği Hoemmerling Usta ile göçükleri haber veren Beyaz Hanım ve sayısız hayalet ile gulyabani bunların arasında yer alır” (Eliade, 2002: 54). Başka geleneklerde de maden işleri ve metalürjinin kökeninde yine bir yarı tanrı ya da bir uygarlaştırıcı kahraman, bir Tanrı elçisi vardır. Bu durum Çinlilerin “dağları delen” Büyük Yu efsanelerinde de açıkça ortaya çıkar. Yu “toprağı kirleten değil sağaltan mutlu bir madenciydi. Mesleğin ayinlerini biliyordu (Eliade, 2003: 57).² Gana’da da altın madenlerinde çalışan işçiler altının bir ruhu olduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle madene inmeden önce ruhlara mutlaka yemin ederler (Addei ve Amankwah, 2011: 252).

Gallerde ve Birleşik Devletler’de yer alan madenlerde ise “knockers”, “knackers” olarak adlandırılan bir varlıktan söz edilmektedir. Bu varlığın fiziksel özellikleri ise iki feet (yaklaşık 60 cm.) yüksekliğinde, büyük bir kafa, uzun kollar, buruşuk suratlı ve beyaz bıyıkları olan küçük bir insan olarak tanımlanmaktadır. Standart madenci kıyafetinin ufak bir versiyonunu giyerek, madencilerin araçlarını ve yemeklerini çalmak gibi yaramazlıklar yapmaktadır.

Adı, maden duvarlarının tokmakla çalınmasından gelmektedir. Bazı madenciler için tokmaklar kötü ruhlardı. Onları temelde iyi niyetli pratik sakacılar olarak gören başkaları içinse madencileri yaşamı tehdit edici bir çöküşün yaklaştığı konusunda uyarma yoluydu. (URL-2). Onlar yaklaşık 60 cm olan boyları nedeniyle “cüce madenciler” olarak adlandırılmaktaydılar. Genellikle madenciler gibi giyinirlerdi. Genellikle

² Konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. (Eliade, 2003: 57-68).

madencilere zarar vermezler, iş de yapmazlar. Nadiren işçileri yaralarlar. Maden cüceleri madenlerin bulunduğu ya da bulunacağına dair umutlular (Ronald, 1992: 155).

Ukrayna'da ise madencilerin mitolojik ruhu "shubin" olarak adlandırılmaktadır. Donbass adı verilen maden bölgesindeki madenciler arasındaki inanışa göre bu ruh genellikle iyi olmakla birlikte kötü de olabilir. Bir rivayete göre Shubin ölen bir madencinin hayaletidir. Bir başka rivayete göreyse Donbass'ta çalışan bir maden ustasıdır. Madenin çökeceğini ya da gaz sızıntılarını önceden görebilme gibi bir yeteneği vardı. Bu usta her vardiyadan önce madene iner ve tehlike hissederse diğer madencileri uyarırdı. Bu nedenle madenciler zor zamanlarda onun adını anarlar. Bir zamanlar adamın biri madendeyken ışıklar söner, adam karanlıkta kalır. Yönünü kaybeder ve çıkışı bulamaz. Umutsuzluk içindeyken birden ruh parıldayan bir fener tutarak yaklaşır. Adam korkar ama yine de itaatkâr bir şekilde onu takip eder. Shubin karşısına çıktığı kişiye bağlı olarak iyi ya da kötü olabilir. Shubin Rusya'da da bilinmektedir. 19. yüzyılda Urallarda, yeraltında çalışan insanları iten Shubin adında acımasız bir ustanın yaşadığı ve öldürüldüğü anlatılmaktadır. O zamandan beri yeraltı kanalizasyonlarına musallat olduğu ve genellikle kürk mantolu ve keçe botlarıyla yaşlı bir adamın görüntüsünde tasavvur edilmektedir. Shubin'i görenlerin hayatta kalamayacaklarına inanılmaktadır (URL-2).

İnsana ait olmayan mekânların başında gelen yeraltı dünyası, insanın müdahalelerine karşın "sahip" olgusunu yerleştirmiştir. Bu yerlere girmenin bir bedeli olmalıdır. Bu noktada öncelikle ocak sahibinin kim olduğunun belirlenmesi gerekir. İnsan kendisine ait olmayan bir yere girerek bu anlamda bir hata yapmıştır. Yerin sahibinin tanınması bu hatanın devam edip etmeyeceğinin de bir sınavıdır. Kuralı ihlal eden kişi nereye ve kime ait bir mekâna girdiğinin ve bu mekânda yine kendisine ait olmayan bir şeyi almak istediğinin idrakinde midir? Burada bireyin sınavı/sorgusu yapılmaktadır. Eğer birey kendisine ait olmayan bu yerde sınavı başarıyla geçerse söz konusu Arap ona bir şey yapmayacaktır. Çünkü artık yeraltının/madenin kime ait olduğu hususu netleşmiştir. Konuyla bağlantısı olduğunu düşündüğümüz bir diğer husus ise "sahipli" yerler hususunda folklor araştırmalarında önemli bir yere sahip olan define folkloruyla ilgili anlatılardır. Bu noktada yapılan çalışmalara bakıldığında toprak altına saklanan (bir anlamda toprağa emanet edilen) definelerin de sahipleri bulunmaktadır. Pek çok define arama hikâyesinde sahipli olan bu yerlerle ilgili memoratların olduğu görülmektedir.³

Zonguldak'ta maden işçilerinden derlediğimiz bir diğer memorat da ocakta kendi kendine çalışan kazma ve küreklerin olduğuna dair anlatılan anlatılardır. Bu anlatının da yine ocağın sahibi temeline dayandığını

³ Konuyla ilgili olarak bk. (Yolcu ve Karakaya, 2017: 117-133; Şenesen, 2016: 283-298).

düşünmekteyiz. Bu anlatıların temel özelliği, ocakta çalışan işçilerin çalışma sırasında kürek ve kazmaların kendi kendine çalıştığına şahit olmaları, bu durumdan yararlanarak iş yapmayı bırakmaları ve sonucunda dayanamayarak bu durumu başka arkadaşlarına söyleyerek ifşa etmeleridir. Sırrın ifşası neticesinde ya olayı yaşayan işçinin başına bir iş gelmekte ya da ocak çökmektedir. Zonguldak'ta maden işçileri tarafından yaygın olarak bilinen “kanlı baca” anlatısı kaynak şahsımız tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Kanlı baca hikâyesi Zonguldak ilçesi Dilaver Mahallesinde geçmektedir. Burada 225 numaralı baca ağızı vardır. Bu baca ağzının 300-400 metre üstünde o zamanlarda Fransızların daha sonra TTK'nın devraldığı ocaklar var. Bir bahar ayında tam böyle yağmurların yoğun bir şekilde yağdığı zamanlarda tarihi belli olmayan 1800 veya 1900 yıllarında gerçekleşmiştir. Yağmur bu bölgede 3 gün boyunca çok şiddetli bir şekilde yağmış. Yağmurdan sonra ocağı gündüz vardiyasını tertip eden işçiler devralır. Her zaman sayı olarak gündüz vardiyası diğer vardiyalardan daha fazladır. Gece tabi çok yağmur yağmış. Sabah işçiler burayı tertip ediyor. Herkes bir iş peşinde koşturuyor. Ocağın şu işi yapılacak. Sen bağ yapıcan. Sen sarma yapıcan şudur budur işçiler kendileri aralarında hummalı bir iş paylaşımı yaparlar. O zamanlarda bu bir vardiyanın 100-200 kişi arasında bazılarına göre daha fazla kişiyle olduğu söyleniyor. Bu işçi sayısı sadece o bacayı tertip ediyor. Sayının bir ocakta ne kadar fazla olduğunu siz düşünün. O yağmurdan mütevellit arazinin yapısı değişiyor. İşçiler üst yüzeye yakın kotlarda çalıştıkları için arazi suyu daha fazla çektiğinden zayıflamış. Arazi zayıflayınca içindekilerle beraber bacayı komple kapatıyor ve bu işçilerin hepsi göçük altında kalıyor. Tabi bundan sonra işçileri almak için uğraşıyorlar fakat işçileri alamıyorlar. Anlatılanlara göre 2 ya da 3 vardiya bacadan sürekli oluk oluk kan akıyor. 2 ya da 3 vardiyaya açıklık getirecek olursak bu 3 gün ya da 4 günü kapsayabilir. Sürekli bir müdahale ediliyor ama baca sürekli göçüyor. Sonunda müdahale etmeyi bırakıyorlar. Oradan sürekli bir kan akmaya devam ediyor tabi. Ondan sonra o bölgeyi yani bacayı komple işletmeye kapatıyorlar. Seneler sonra işte 50 sene 60 sene sonra TTK, Fransızlardan ocakları alınca bu bacanın kontrollerini yaptıktan sonra içeride cevherin yani kömürün olduğunu tespit ediyor. Bacayı açıyor. Çünkü kömürün oradan alınması lazım. Bacayı açıyorlar. Üç vardiya insan bacada çalışıyor. Bu üç vardiyanın bir vardiyası çalışırken bir farklılık seziyorlar. İlk önce bir tanesi fark ediyor. Bakıyor ki kazma kendi kendine çalışıyor. Tabi olan bu olayı ilk başta bu işçi kimseye söylemiyor. Daha sonra sadece kendi vardiyasındaki arkadaşına söylüyor. Söylediği arkadaş da daha sonra bakıyor görüyor ki kürek kendi kendine çalışıyor. Belli bir vakitten sonra bu vardiyada çalışanlar ocaktaki bu garip olayı görüyor ve şahit oluyor.

Daha sonra bu işçiler kendi aralarında diyorlar ki “burada biz iş yapmadan da zaten iş kendi kendine yürüyor. En iyisi biz çalışmayalım. Kimseye de bu durumu söylemeyelim. Diğer vardiyalar bu durumu anlamasın ki şef, mühendis başımıza bela olmasın”. Bir süre bu durum olay her neyse böyle devam ediyor. İşler sürekli tıkrında devam edip ilerliyor. Bağ yapılıyor, ocak kazılıyor, makinalar çalışıyor. Her iş, işçiler çalışmadan yürüyor. İşler bir zaman sonra değişmeye başlıyor. Bu garip olayı bilen vardiyadaki işçilerden birisi bu olayı diğer vardiyadakilerden birine anlatıyor. “Biz çalışmadan yevmiye alıyoruz. Siz çalışıp durun” diyor. Diğer vardiyadaki işçi soruyor tabi adama nasıl oluyor bu durum diye. Adam anlatıyor bütün olayı. Daha sonra bu olayı anlattığı işçi de vardiyadaki arkadaşlarına söylüyor biz de yapalım çalışmayalım diye. Harbiden bakıyorlar ki bu durum onlarda da oluyor. Çalışmadan işler tıkr tıkr ilerliyor. Ama tabi bu iş kısa sürüyor. Bu olayı anlattıktan birkaç gün sonra bu baca tekrardan kimsenin çalışmadığı bir zamanda bu sefer hiçbir işçi zarar görmeden komple göçmeye başlıyor. Sürekli baca göçüyor kapatıyor, göçüyor kapatıyor. Burayı tekrardan hummalı bir çalışma ile açmaya çalışıyorlar ama nafile artık hiç açamıyorlar. Artık orada ne görülen efsane adamlar çalışıyor. Ne o zamanda çalışan sağ işçiler çalışabiliyor orası öyle kalıyor. Daha sonra baca tamamen işletmeye kapatılıyor. Şu anda da bu Dilaver’de 225 baca ağız dediğimiz yer işletilmiyor ve üst kısımlarda kalmış kapalı bir yerdir” (K.K-4).

Benzer bir olay, başka bir kaynak şahsımız tarafından da şu şekilde ifade edilmektedir:

“Benim bir arkadaşım bir gün bana geldi dedi ki ‘Ben bu ay ilk kez rahat para aldım’. Dedim ‘Nasıl oldu bu iş?’. Bana ocakta çalışan biri olduğunu ama kendisinin onu göremediğini bütün işi onun yaptığını söyledi. Ben ilk başta inanmadım. Birkaç gün sonra o arkadaşım kaza geçirdi vefat etti. O zaman doğru söylediğini anladım” (KK-5).

Zonguldak’tan derlenen bu olayın Amerika’da tespit edilmiş bir benzeri şöyledir: Ronald, benzer bir olayı Amerikan Flat’teki Baltimore madeninde dolaşan iki adamdan aktarılan bir anlatıya göre şöyle anlatır; iki adam bir gece yarısı madende karlı çıkacak kadar cevher olup olmadığını öğrenmek için madene girerler, bir patikaya tırmanırken, çekiç sesleri duyarlar ve yıllardır hiç kimsenin orada bulunmadığını bildiklerinden çok şaşırırlar ancak kimseyi göremezler ve kaçarlar. (Ronald, 1992: 163-164).

2. Maden Ocağındaki Göçükten Gelen Ses

Derlemiş olduğumuz bir diğer memorat ise maden ocağından gelen seslerle ilgilidir. Kilimli Karadon Maden İşletmesinde çalışan kaynak şahıslarımızdan biri, Ermenek maden ocağı kazasında arama kurtarma ekibinde yer alır. Burada başından geçen bir olayı şu şekilde aktarmaktadır.

“Birkaç gün sonra görev değişimi olacaktı, akşamüzeri çay içmek için çadırların yanına gitmişim arkadaşım ile otururken yanıma yaşlı bir amca geldi ve konuşmaya başladık. Madendeki arama çalışmalarından haber sordu. Ben de bilgi vermemizin yasak olduğunu söyledim. Bir oğlu trafik kazasından dolayı sakattı. Diğer oğlu da içerideydi. Görevimiz bitmişti gidiyorduk. Amca elime sarılıp oğlunu çıkarmamız için yalvardı. O ağlıyor ben ağlıyorum. Yatmaya gittim. Biraz uyuduktan sonra biri beni kaldırdı, herkes uyuyor. Kimse yok tekrar uyudum. Sabaha kadar 10 dakikada biri beni uyandırıyor ama uyandığım da kimse yok. Sonra 4 kişi ocağa indik vardiya değişimi olduğu için 4 kişi kalmıştık. Çalışma yerimize gittiğimizde yolun ortasında ezilmiş büzülmüş kömür vagonunu yoldan kaldırmaya çalışırken biri kulağımın dibinde nefesiyle “İsa beni kurtar” diye bağıryordu, duraksadım, tekrar dinledim daha net duydum. “İsa beni kurtar. Beni burada bırakma” diye seslendi. Ondan sonra bu sesi arkadaşlarım da duydu. Döndük arkamıza baktığımızda kimse yoktu. Döndük 50 metre geriye gittik sağa sola baktık kimse yoktu. Sonradan diğer ekipler geldi, çalışmamıza devam ettik. İş bitiminde bu olayı arkadaşlarım daire başkanımıza anlatmışlar. Yanıma gelip olayı anlatmamı istedi ve ne yapmamız gerektiğini söyledi. Hiç çalışma olmaması gereken yerde çalışma istedim. İkinci bir ekip kuruldu ve kulağıma ses gelen tarafta çalışmalar başladı. 15-16 saat çalışmadan sonra bir tane ceset bulduk. Otopsi sonucunu özellikle istedim. Otopsi raporu geldikten sonra çıkan cesedin dışarıda bana oğlumu bulmadan gitmeyin diye yalvaran amcanın oğlu olduğunu öğrendim” (KK-6).

Hayatın geçiş aşamaları içerisinde en son nokta olan ölüm, aynı zamanda bilinmezliklerin de en fazla olduğu geçiş sürecidir. Bu noktada ölümle ilgili uygulamaların temelinde, ruhun sağlıklı bir şekilde bu geçiş sürecini tamamlaması amacı görülmektedir. Bu anlamda ölünün ritüellere uygun bir şekilde defnedilmesi önem arz etmektedir. Ölen kişinin mezarınının, mezar taşının olması, ölüm olgusu içerisinde önemli bir unsurdur.

3. Sonuç

Zonguldak madencilik geleneği çerçevesinde derlenen memoralara bakıldığında maden olgusunun dağ, mağara kültüründen ayrılmadığı, onun bir parçası olduğu görülmektedir. Dağ/mağara, her zaman doğurganlığın sembolü olmuş ve içinde cevher barındıran madenlere de dışil unsurlar yüklenmiştir. Bu noktada bir canlı olarak madenin de elbette bir sahibi olmalıdır. Madenin sahibi olan ruh, koruyucu olmakla birlikte cezalandırıcı vasfa da sahiptir. Etrafı kutsallarla dolu “ilkel” insan doğadaki her şeyin bir ruhu olduğuna inanıyor ve bu ruhları kızdırmamaya, korumaya, saygı duymaya özen gösteriyordu. “İye” olarak adlandırılan bu koruyucu ruhlar yaşayış, inanış ve düşünüş kalıplarındaki değişmelere bağlı olarak şekil

değiştirmiştir. Madenin sahibi olan “Arap” da kendi kendine çalışan görünmeyen insanlar da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Mitolojik anlatılara bakıldığında yeraltı karanlığı simgelemektedir. Yer ile ilgili tasvirlerle bakıldığında yerin, “kara” rengiyle tanımlandığı görölmektedir. Bu bağlamda maden ocağının sahibi olana verilen isim yeraltının ve kömürün karanlığına bağlı olarak Arap’tır. Kömür ateşin de kaynağıdır. Bu anlamda ateş ve kömür alt dünyaya ait unsurlardır. Kömürle birlikte ateş de yeryüzüne dolaylı olarak çıkarılmış olmaktadır. Bu nedenle madenin sahibi olan Arap’ın onayına ihtiyaç duyulmakta, kendisini kızdırmamaya dikkat edilmektedir. Maden ocağının sahibi olarak Arap’ı tanımak, onu yeraltı dünyasının sahibi olarak meşrulaştırmakta ve itaat etmeyi de beraberinde getirmektedir. Madene inen kişi ak/aydınlık/güneşli dünyaya ait olan bir insandır. Onun yeraltına her inişi kara olan yeraltı dünyasının bir unsuru olma riskini de beraberinde getirmektedir. Madenden her çıkış onu aydınlık/ak/güneşli dünyanın bir ferdi yapmakta ve sembolik olarak yeniden doğmasına sebep olmaktadır. Maden ocağından çıkamayan kişi ise yeraltı dünyasının bir unsuru olmakta ve orada çalışmaya devam etmektedir. Bu anlamda maden işçilerinin madene gitmeden önce aileleriyle vedalaşmaları, helallik istemeleri, maden ocağına girerken ‘besmele’ çekmeleri yeraltından çıkamama ve oraya ait bir unsur olma tehlikesinin karşılığıdır. İnsana ait olmayan bir mekânda ve karanlıkta yine insana ait olmayan bir şeyi (madeni) almak, elbette belirli ritüelleri, memoratları da halk tahayyülünde oluşturacak ve anlatı geleneğine de yansiyacaktır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- AÇA, Mehmet (2006), “An Example of Tatar National Folklore’s Extension on The Other Turkish Communities: ‘Öy İyesi’ Belief”, *Preservation and Development of Native Languages in Multinational States: Problems and Perspectives*. International Scientific Conference (Kazan/Russia June 23-24, 2006), (Kazan), s. 122-124.
- AÇA, Mustafa (2016). *Denizin Çocukları-Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru*. Saarbrücken/Deutschland: Türkiye Alim Kitapları Yayınları.
- AÇA, Mustafa (2018). “Türk Halk İnanışlarında Tekinsiz Mekân Algısı ve Doğu Karadeniz Memoratlarına Yansımaları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 55, s. 5-20.
- ADDEI, C. – AMANKWAH, R. K. (2011). “Myths and Superstition in the Small Scale Gold Mining Industry of Ghana”. *Research Journal of Environmental and Earth Sciences* 3(3), pp. 249-253.
- Ahmet Naim (2014). *Yeraltında Kırk Beş Sene (Bir Maden İşçisinin Anıları 1886-1931)*. (Hzl.: Sina Çıladır), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- ARTUN, Erman (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*. Adana: Karahan Yayınevi.

- BEYDİLİ, Celal (2003). *Türk Mifoloji Sözlüğü*, Bakı.
- BORATAV, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- ÇETİN - ZARİPOVA Çulpan (2007). "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)". *Bilig*, S. 43, s. 1-32.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELİADE, Mircea (2003). *Demirciler ve Simyacılar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ERŞAHİN, İbrahim (2011). *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*. 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MEMMEDOV, Celal B. (2002). "Eski Türklerde Gizli Tabiat Kuvvetlerine İnanma (İye İnci)". *Türkler*, C. 3, s. 332, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- RONALD, James M. (1992). "Knockers, Knackers, and Ghosts: Immigrant Folklore in the Western Mines". *Western Folklore*, 51, April, pp. 153-177.
- ŞENESEN, İsmail (2016). "Türkiye'de Define ve Definecilikle İlgili İnanışlar ve Bu İnanışların Motif İndex'e Göre Değerlendirilmesi". *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 25, S.2, s. 283-298.
- TAŞ, İsmail (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- TERZİ, Âdem (2017). "Kömürün Dili Madenci Anlatıları". *Türk Dili*, Şubat 2017, S. 782, s. 76-82.
- YOLCU, Mehmet Ali - KARAKAYA, Hüseyin (2017). "Definecilik Folkloru". *Karadeniz Araştırmaları*, XIV/54, Yaz, s. 117-133.

Elektronik Kaynaklar

- URL 1: [https://en.wikipedia.org/wiki/Knocker_\(folklore\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Knocker_(folklore)) (Erişim: 14.02.2019)
- URL 2: [https://www.revolvy.com/page/Shubin-\(ghost\)?source=folders](https://www.revolvy.com/page/Shubin-(ghost)?source=folders) (Erişim: 14.02.2019)

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Leman Toptan, Zonguldak 1960, Lise mezunu, çalışmıyor (Görüşme: 25.02.2018).
- KK-2: Zekiye Delibalta, Zonguldak 1964, Lise mezunu, çalışmıyor (Görüşme: 25.02.2018).
- KK-3: Osman Olgunsoy, Sinop 1934, İlkokul mezunu, Maden Ocağından Emekli Çavuş (Görüşme 14.07.2018).
- KK-4: Cenk Çelikel, Zonguldak 1985, Ön Lisans, Kozlu Maden Ocağı İşletme Müessesinde Maden Teknikeri (Görüşme: 12.01.2018).
- KK-5: Kasım Olgunsoy, Sinop 1954, İlkokul mezunu, Emekli Maden işçisi (Görüşme: 18.02.2019).
- KK-6: İsa ÇAVUŞ, Zonguldak 1979, Lise mezunu, Maden İşçisi (Görüşme: 17.03.2018).